

МІСЦЕ ТРУДОВИХ ПРАВ У СИСТЕМІ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Проблеми прав людини та громадянина завжди перебували у центрі уваги науковців різних галузей правової науки. Однак, незважаючи на численні дослідження, багато питань, пов'язаних з реалізацією особою конкретних прав, зокрема і у сфері трудових відносин, залишаються не вирішеними, що не може не позначатися негативно на рівні забезпеченості відповідних прав і свобод людини в державі. Метою цієї статті є вдосконалення теоретичних основ інституту прав людини та громадянина в державі. Сприймаючи як об'єктивні тенденції розвитку інституту прав людини та громадянина, у статті планується виокремити загальні (основні) ознаки останніх, на основі яких визначити їх поняття та місце з-поміж них трудових прав.

Визначаючи загальні ознаки прав людини та громадянина, зазначимо, що по-перше, права і свободи людини і громадянина є природними та невід'ємними, надані їй від народження, визнаються найвищою цінністю і не мають вичерпного характеру. Звичайно, вони не можуть бути природними, як, наприклад, частини біологічного організму людини. Але права і свободи людини і громадянина вважаються природними в тому розумінні, що, організоване на правових засадах, суспільство виходить із необхідності та доцільності визнання свободи людей та їх рівних можливостей, які не повинні залежати від неправових факторів і тому пов'язуються лише з фактом народження та існуванням людини. «Усі люди народжуються вільними і рівними в своїй гідності та правах» — проголошує ст. 1 Загальної декларації прав людини ООН 1948 року. Визнання правової рівності має глибокий гуманістичний смисл, а в практичному аспекті сприяє максимальному використанню людьми своїх здібностей, реалізації їх потенціалу як особистостей. Однак соціальна обумовленість змісту прав і свобод людини і громадянина передбачає певні обмеження їх здійснення, що залежать від можливостей суспільства, рівня його економічного, соціального, духовного і культурного розвитку. Права і свободи людини і громадянина є невід'ємними, оскільки становлять складову частину особистості, є її правовим надбанням, а тому людина як соціальна істота, що позбавлена прав, не тільки безправна у вузькому юридичному розумінні, але й не може бути особистістю, бо не має можливості для задоволення своїх потреб та інтересів. А в державно організованому суспільстві правова характеристика особи покликана відігравати вирішальну роль, оскільки права і свободи людини і громадянина визначають найважливіші аспекти життєдіяльності людини в її відносинах з суспільством і державою. Держава не дарує прав людині, а тому не може їх і відібрати. Держава, що порушує або обмежує права людини, має нести за це відповідальність. Як зазначено в Конституції України [9], кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самовря-

дування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень. Відповідно до ст. 55 Основного Закону, кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб; кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради з прав людини; кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна; кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.

По-друге, права і свободи людини — це її можливості щодо задоволення власних потреб та інтересів. Вони окреслюють певну сферу автономного існування індивіда, його життєдіяльності як члена суспільства. Ці можливості мають розцінюватися як своєрідні соціальні блага, зміст яких полягає у встановленні і гарантуванні певних меж свободи чи несвободи особи. Тому права і свободи людини і громадянина є органічною складовою частиною особистості як соціальної характеристики людини, входять до її структури. Вони формуються історично в ході розвитку людської спільноти, і тому на кожному історичному етапі існує більша або менша сукупність прав і свобод. Тенденцією їх становлення як інституту є поступове, але невпинне розширення надбання людини і громадянина за рахунок включення до їх переліку нових можливостей. Вони є надбанням людини і в тому розумінні, що не даруються державою, а здобуваються — на протипагу авторитарним чи патерналістським запитам державної влади. Права і свободи людини і громадянина є необхідними для її нормального існування і розвитку. У екзистенціальному значенні вони становлять такий елемент соціального буття людини, без якого вона не зможе існувати як суб'єкт суспільних відносин, бути соціально і юридично дієздатною, реалізувати свою життєву програму. Перелік конкретних прав людини охоплює створення умов для задовільного існування і розвитку особи. Ступінь реалізації прав і свобод людини є показником рівня розвитку особи як суб'єкта суспільних відносин, дійсних соціальних можливостей людини.

У цьому аспекті слід зазначити, що права людини, як і будь-яке інше явище, характеризуються певними якісними та кількісними показниками. Якісні показники розкриваються насамперед змістом прав людини. Поняття змісту прав людини та поняття обсягу прав людини зустрічаються, наприклад, у ст. 22 Конституції України [9]. Зокрема, ч. 3 цієї статті встановлює, що при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав людини. Згадане положення є дуже важливим, оскільки в ньому Конституція торкається проблеми обмеження прав людини. Адже звуження змісту і скорочення обсягу прав людини якраз і є основним наслідком їх обмеження. Взагалі, характеризуючи зміст прав люди-

ни, необхідно спиратися на філософську категорію змісту. Як відомо, з філософської точки зору, зміст — це певним чином упорядкована сукупність елементів і процесів, які утворюють предмет чи явище. Структура, як внутрішня впорядкованість, є необхідним компонентом змісту. Із зміною структури, організації суттєво змінюється зміст об'єкта, його властивості [1, 196–198]. Таким чином, центральним, стрижневим елементом змісту прав людини є її певні можливості — можливості діяти певним чином чи утримуватися від певних дій задля задоволення її потреб та інтересів [10, 189–194]. Як відомо із загальної теорії діяльності, останнє характеризується певними складовими, властивостями, рисами. До них належать: мета, предмет (об'єкт) діяльності, умови діяльності, способи (форми) діяльності, засоби діяльності, результат діяльності та інші складові [11, 7]. Величезне значення у цьому аспекті мають умови та засоби діяльності, оскільки саме ними зумовлюється реальність використання можливостей суб'єкта, тобто їх здійсненність. Як наслідок, поняття змісту прав людини прямо пов'язане з умовами та засобами, які забезпечують реалізацію можливостей людини, необхідних для задоволення потреб її існування та розвитку. Таке розуміння поняття, що розглядається, сприятиме дослідженню та оцінці міри (ступеня) реальності прав людини. Щодо кількісних показників прав людини, то вони повинні відображати поняття обсягу прав людини. Кількість — це визначеність предмета, яка характеризує його множинність, величину, інтенсивність і ступінь прояву тієї чи іншої властивості [12, 158–159]. Отже, обсяг прав людини, як і будь-яка кількість, визначається за допомогою певних одиниць виміру: кількості певних можливостей варіантів поведінки, кількості часу, кількості благ, розмір пільг. Одиниці виміру кількості (обсягу) прав людини не можуть бути універсальними, однозначними, однорідними для всіх і будь-яких прав людини. Характер таких одиниць виміру зумовлюється насамперед змістом можливостей, які відображені у відповідних правах, а також особливостями носіїв прав та специфікою об'єктів цих прав. З огляду на викладене розуміння змісту прав людини і обсягу прав людини співвідношення цих параметрів може відображатися таким положенням: звуження змісту прав людини неодмінно спричиняє і звуження їх обсягу.

По-третє, права і свободи людини і громадянина мають бути загальними і рівними для кожного. Права людини є загальними в тому відношенні, що вносять у суспільне життя єдиний вимір, який охоплює значну кількість, а в ідеалі — всіх людей як учасників суспільних відносин. К. Ясперс у цьому плані виокремлював три можливих типи соціальності і, відповідно, три способи організації суспільства: а) на засадах приватного інтересу ізольованого індивіда; б) органічну цілісність людей, об'єднаних на національних чи духовних засадах; в) формально-правову організацію, де кожен розглядається лише в тому вимірі, в якому він рівний будь-якому іншому [13, 14]. Принагідно треба відзначити, що саме формально-правова організація відповідає завданням індустріального та постіндустріального поступу, оскільки спирається на норму, що передбачає необхідність урахування інтересів та волі автономних соціальних суб'єктів на засадах правового виміру, можливість досягнення на ґрунті законо-

слухняності соціального компромісу в інтересах як окремої особи, так і держави та суспільства. Однак права і свободи повинні бути не тільки загальними, але й рівними для кожного, тобто незалежно від раси, статі, національності, релігії, політичних переконань. Закон, з огляду на це, має бути формальним. Як наслідок, правова рівність має трактуватися в двох аспектах: як рівність від народження в гідності і правах і як рівність перед законом та судом незалежно від різних умов.

Досліджуючи означену особливість прав і свобод людини, слід уточнити й деякі відмінності, які існують між явищами, а відтак — і поняттям «права» і поняттям «свободи». Їх єдиним знаменником є те, що вони являють собою певні можливості, що необхідні для задоволення певних потреб та інтересів людини. «Але хоча поняття прав людини і поняття свобод людини відображають людські можливості, — справедливо зазначає О. В. Бермічева, — вони є різними явищами» [14, 44]. Вони розрізняються, головним чином, за шляхами, засобами їх здійснення та забезпечення. Особливо відмінність між ними проявляється в формально-юридичному плані. Адже права людини, як правило, можуть бути здійсненими за наявності спеціальних юридичних засобів, «механізмів» [15, 152]. Так, право на працю, право на освіту, право на соціальне забезпечення неможливо реалізувати, якщо не встановлено відповідної юрисдикційної процедури. Водночас свободи людини в багатьох випадках можуть бути здійсненими і без такого втручання держави. Тут місія держави полягає в охороні, непорушваності й захисті цих можливостей людини: свобода слова, віросповідання, вибору місця проживання. У даному ракурсі ми погоджуємося зі спостереженнями П. М. Рабіновича, що переважна частина статей, які закріплюють права і свободи, розпочинається так: «гарантує кожному» чи «кожна людина має право» [5, 7].

По-четверте, права і свободи людини і громадянина повинні визнаватися та гарантуватися державою. Визнання державою цих прав та свобод шляхом закріплення їх у конституції та інших законодавчих актах є першим і необхідним кроком до їх утвердження та реалізації. Однак тільки цим роль держави у сфері прав і свобод людини і громадянина не повинна обмежуватися. Вона має докладати всіх можливих зусиль для гарантування, охорони й захисту прав і свобод людини і громадянина, що визначає головний напрямок гуманізації держави, основні її гуманітарні характеристики. Тут відзначимо, що для закріплення і здійснення за допомогою внутрішньодержавного законодавства основних прав людини набувають принципового методологічного значення проблеми розуміння, осмислювання цих прав відповідними органами держави та іншими суб'єктами даного суспільства. А розв'язання цих проблем має досягатися з урахуванням сучасних положень загальної теорії розуміння (інтерпретації), тобто комплексної галузі знань, яка зветься герменевтикою. Беззаперечно, законодавство стосовно прав людини звичайно осмислюється, інтерпретується, витлумачується, причому як при його створенні, встановленні, так і при застосуванні й реалізації. Нині особливо важливо, щоб інтерпретація законодавства відбувалася в такий спосіб, аби воно могло бути реальним засобом, інструмен-

том для досягнення змістовних цілей тих суб'єктів суспільного життя, які визначені законодавством. А оскільки цілі різних суб'єктів суспільних відносин у багатьох випадках не збігаються та й не залишаються незмінними в процесі соціального розвитку, інтерпретація цими суб'єктами правових текстів, насамперед нормативних, принципово не може бути однозначною та уніфікованою. Будь-яке тлумачення законів «спрямовується» на поліпшення умов існування та життєдіяльності його суб'єкта або тих спільнот, угруповань, об'єднань, інтереси яких він відображає чи представляє. У цьому ракурсі особливого значення набуває офіційне нормативне тлумачення законодавчих та інших нормативно-правових актів. Таке тлумачення, з огляду на його реальну роль, місію в державно-юридичному регулюванні суспільних відносин, можна позначити такими термінами-синонімами, як, скажімо, «динамічне», «інструментальне», «функціональне», «адапційне», «пристосувальне». Однак, уявляється, що саме останній з цих термінів найбільш точно, адекватно позначає поняття про розглядуване тлумачення. Адже соціальне призначення такого тлумачення полягає в багатьох випадках саме в пристосуванні державно-юридичного регулювання до тих змін, які відбулися в суспільстві, або ж у наданні домінуючого становища в цьому регулюванні саме такій інтерпретації закону, яка об'єктивно здатна якнайкраще задовольнити потреби певної соціальної групи.

Узагальнення основних (загальних) ознак прав і свобод людини дозволяє визначити їх поняття як систему природних невідчужуваних від особи можливостей, які потрібні їй як для задоволення своїх життєво необхідних потреб та інтересів, так і для духовного зростання. У свою чергу, поняття прав і свобод громадянина визначимо як систему закріплених в національному законодавстві природних невідчужуваних від особи можливостей, необхідних їй для нормальної життєдіяльності і розвитку.

Підводячи підсумок, зазначимо, що трудові права є самостійною групою прав в системі прав людини і громадянина. Їх важливість для людини підтверджується й нормами Основного Закону України, які стосуються можливостей людини у сфері застосування своїх здібностей до продуктивної, творчої праці. Обґрунтовано пише з даного питання О. Ярошенко: «Чинна Конституція України вперше замість фрагментарного набору прав і свобод визначила систему прав і свобод людини і громадянина в усіх основних сферах людської діяльності — політичній, економічній, соціальній та культурній. Крім багатьох інших, у ній закріплені основні трудові права особи, які відобразили головні принципи трудового права як галузі права» [16, 75]. Основними правами, які входять до цієї групи прав людини, є такі: а) право вільно розпоряджатися своїми здібностями до праці, обирати рід занять та професію; б) право на належні, безпечні та здорові умови праці; в) право на своєчасне одержання заробітної плати не нижчої від визначеної законом; г) право на захист від безробіття; д) право на захист своїх прав через механізм індивідуальних та колективних трудових спорів з використанням установлених законом способів їх вирішення, включаючи право на страйк; є) право на соціальний захист; ж) право на відпочинок; і) право на отримання заробітної плати.

Трудові права слід віднести до основних, здебільшого активних та індивідуальних прав. Вони є основними, тому що безпосередньо торкаються життєзабезпечення людини чи громадянина. Право на працю передусім пов'язане з правом на життя і правом людини на самореалізацію. Людина не може жити без їжі, одягу, помешкання. Усі ці предмети вона отримує внаслідок праці. І це відбувається з тих часів, коли люди ще не були організовані в державу, яка мала б згідно з позитивістською теорією дарувати їм право на працю. Відтак, право на працю — це природне право людини і прямо пов'язане з правом на життя. Примітно, що ще Ш. Фур'є на початку XIX ст. в «Теорії всесвітньої єдності» (1822) писав про право на працю як про первісне право людини, без якого інші права не мають сенсу. Він аргументовано доводив: «Ми провели сторіччя в смішних суперечках про права людини, не попіклувавшись про пізнання найбільш важливого права на працю, без якого інші права нічого не варті... Наші письменники забули дати визначення та визнати вирішальним право на працю, без якого інші — тільки жорстока насмішка» [17, 17]. Даного положення дотримувались й інші філософи тих часів [18, 88]. З огляду на це, не можна погодитись з О. Ф. Скакун, що усі трудові права слід віднести до прав людини другого покоління [2, 196]. Безпосередньо право на працю ми відносимо до природних, невід'ємних прав першого покоління, тоді як усі інші трудові права, що випливають з права на працю, можна віднести й до категорії прав другого покоління. Як ми вже відзначили, за способом здійснення трудові права здебільшого належать до активного типу, адже реалізація права на працю та й більшості інших трудових прав потребує учинення громадянином чи працівником активних дій: для працевлаштування на роботу він мусить звернутися до роботодавця чи служби зайнятості, для реалізації права на відпочинок він повинен у встановлений відтинок часу не виходити на роботу, для захисту своїх трудових прав він має звернутися до спеціально уповноважених на розгляд трудових спорів органів. Водночас трудові права насамперед мають індивідуальний характер тому, що ядром трудових правовідносин є саме індивідуальні трудові відносини, які виникають між роботодавцем і працівником з приводу реалізації останнім природно-конституційного права на працю. Колективні трудові права мають не такий поширений, як індивідуальні права, характер і стосуються суто колективно-договірної сфери регулювання трудових та тісно пов'язаних з ними відносин.

Література

1. Керимов Д. А. Философские проблемы права. — М.: Мысль, 1972. — 470 с.
2. Скакун О. Ф. Теория государства и права: Учебник. — Х.: Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. — 704 с.
3. Коркунов П. М. Лекции по общей теории права. — С.Пб.: Юрид. центр Пресс, 2003. — 430 с.
4. Афанасьев В. Г. Научное управление обществом. — М.: Наука, 1979. — 365 с.
5. Рабінович П. М. Права людини і громадянина у Конституції України. — Х.: Право, 1997. — 84 с.
6. Теория государства и права / Под ред. В. К. Бабаева. — М.: Юрист, 2002. — 592 с.
7. Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. — М.: Юрист, 1997. — 672 с.

8. Комаров С. А. Общая теория государства и права: Учебник. — М.: Юрист, 1998. — 416 с.
9. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
10. Коркунов Н. М. Лекции по общей теории права. — С.Пб.: Юрид. центр Пресс, 2003. — 430 с.
11. Маркарян Э. С. О научно-интегративном значении понятия «деятельность» // Понятие деятельности в философской науке: Сб. науч. тр. — Томск, 1978. — С. 3–8.
12. Афанасьев В. Г. Научное управление обществом. — М.: Наука, 1979. — 365 с.
13. Ясперс К. Смысл и назначение истории. — М.: Политиздат, 1991. — 294 с.
14. Бермічева О. В. Соціальна функція держави в Україні: Дис... канд. юрид. наук. — Х., 2002. — 188 с.
15. Конституція України — основний закон суспільства і держави і громадянина в Україні: Наук.-метод. рекомендації / І. Ф. Падольний, Т. О. Мандебура. — К.: Ін Юре, 1997. — 180 с.
16. Ярошенко О. Конституція України — основна засада регулювання трудових відносин // Вісник Академії правових наук України. — 2002. — № 1. — С. 75–81.
17. Фурье Ш. Избранные сочинения. — М.: Наука, 1954. — Т. 3. — 525 с.
18. Кучипский Ю. Права человека и классовые права. — М.: Наука, 1981. — 362 с.

УДК 349.2(477):331.107.5

В. В. Лазор

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА У ТРУДОВОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Сучасне трудове право економічно розвинених держав визнає соціальне партнерство найважливішою складовою частиною взаємин між роботодавцями і найманими працівниками, внаслідок чого законодавство цих країн приділяє значну увагу правовому забезпеченню співпраці роботодавців і працівників з питань застосування найманої праці. У національному ж трудовому праві і законодавстві соціальне партнерство не тільки відсутнє як самостійний правовий інститут, але навіть легально не закріплена дефініція соціального партнерства. Складається парадоксальна ситуація: вітчизняна правова наука безумовно визнає примат соціального партнерства в регулюванні відносин між роботодавцями і працівниками в умовах ринкової економіки, але як правова категорія соціальне партнерство у трудовому праві України відсутнє. Тому проведення наукових досліджень щодо перспектив розвитку соціального партнерства сьогодні є вельми актуальним.

Проблемам формування і розвитку соціального партнерства на сучасному етапі приділяють увагу у своїх роботах багато вчених: Н. Б. Волотіна, Г. С. Гончарова, В. В. Жернаков, П. Д. Пилипенко, О. Помазан, Г. І. Чанишева, І. І. Шамшина та інші, проте формування і правове закріплення інституту соціального партнерства у сучасному трудовому праві України все ще не відбулося.

Метою цієї роботи є дослідження соціального партнерства в різних аспектах — як самостійного правового явища, як правового інституту і як принципу сучасного трудового права, а також визначення перспектив відбиття соціального партнерства в національному трудовому законодавстві.

Відповідно до словарного визначення, соціальне партнерство — це співпра-